

широкий діапазон питань від визначення оптимальної її форми (індивідуальна, групова, фронтальна — залежно від того, які вади коригуються: характерні для всієї категорії дітей, для певної групи чи конкретної особи), типу і структури заняття (урок, екскурсія) до забезпечення учнів необхідними матеріалами, інструментами тощо.

Особливе значення для проведення корекційної роботи має цілеспрямований **добір змісту навчання та використання його можливостей**. Виправлення вад дитини та її навчання можуть здійснюватись на одному й тому самому програмному матеріалі. Проте не будь-який навчальний матеріал має корекційне значення і сприяє становленню певної складової розвитку. Зміст навчання повинен забезпечувати досягнення освітньої мети, враховувати особливості його засвоєння певною категорією аномальних дітей та уможлилювати в процесі навчання проведення корекційно-розвивальної роботи. Якщо на уроці математики ставиться мета сформувати в дитини певну розумову дію, наприклад, узагальнення за спільною ознакою, то зміст навчання має містити матеріал для такої роботи, а розв'язання відповідної арифметичної задачі має ставити дитину в ситуацію необхідності виконувати дію узагальнення.

Досягнення корекційної мети передбачає і визначення відповідної до предмета корекції **методики впливу** (методи, засоби, прийоми, умови тощо). Саме методиці надається провідна роль у проведенні корекційно-розвивальної роботи. Методика корекційно спрямованого навчання — це методика не засвоєння знань, умінь і навичок, передбачених навчальною програмою, змістом навчання, а методика корекції та розвитку певної складової психофізичного розвитку дитини.

Постановка й досягнення мети відповідно до визначеного предмета корекційного впливу вимагають передбачати й корекційні ефекти як специфічні, вагомі її компоненти, тобто обирати **показники результативності** роботи з дитиною, проведеної засобами організації, змісту, методики. Якщо показником ефективності навчання є засвоєння учнем знань і способів дій, намічених навчальними програмами, то ефективність корекції вимірюється за параметрами, що свідчать про його розвиток. Найбільш загальними показниками розвитку є становлення в дитини діяльності (ігрової, навчальної, трудової), всіх її структурних компонентів, набуття таких характеристик діяльності, як її усвідомленість та довільність, загальнонавчальних та загальнотрудових умінь, розвиток чи сформованість визначених як предмет впливу складових психофізичного розвитку. Розглядаючи відмінність показників ефективності навчального та корекційного процесів, слід враховувати і різний термін їх досягнення. Зазначимо, що опанування учнями знань, умінь і навичок відбувається набагато швидше, ніж становлення в них певних психічних надбань.

Таким чином, корекція розглядається як основа навчально-виховного процесу у спеціальному освітньому закладі. А саму корекційну роботу

принципово важливо аналізувати як специфічну систему, куди входять цільовий, організаційний, змістовий, методичний, результативний компоненти педагогічного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баудіш В. Сущность коррекционно-воспитательной работы во вспомогательной школе // Журнал Дефектология.— 1978.— № 3.— С. 42-54.
2. Долгобородова Н.П. Основы коррекционной работы во вспомогательной школе / / Коррекционная работа в процессе обучения и воспитания.— Л.: ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1974.— С. 3-11.
3. Дульнев Г.М. Основы трудового обучения во вспомогательной школе: Психолого-педагогическое исследование.— М.: Педагогика, 1969.— 216 с.
4. Карвьялис В.Ю. О путях повышения коррекционно-развивающего значения труда во вспомогательной школе: Изв. АПН РСФСР: Тр. Ин-та дефектологии. Вып. 137.— М.: Просвещение, 1965.— С. 68-84.
5. Ковалева Е.А. Коррекционная направленность процесса обучения во вспомогательной школе // Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе / Под ред. В.В. Воронковой.— М.: Школа-Пресс, 1994.— С. 62-79.
6. Синев В.Н. Коррекция интеллектуальных нарушений учащихся вспомогательной школы: Автореф. дис. ...д-ра пед. наук.— М., 1988.— 45 с.
7. Тупоногов Б.К. Коррекционно-педагогическая работа в системе образования детей с нарушением умственного и физического развития // Дефектология.— 1994.— № 4.— С. 9-14.
8. Хохліна О.П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку.— К.: Педагогічна думка, 2000.— 288 с.

О.В. КОРЧЕВНА

ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТКУ, ФОРМУВАННЯ ТА ЗМІН „Я-КОНЦЕПЦІЇ” ОСОБИСТОСТІ

“Я-концепция” формируется у человека в процессе социального взаимодействия как неизбежный и всегда уникальный результат психического развития, как относительно стойкое и в то же время подвластное внутренним изменениям и колебаниям психическое приобретение, которое оставляет неизгладимый след во всех жизненных проявлениях человека — с самого детства до глубокой старости. Проблема развития, формирования и изменения “Я-концепции” личности рассматривается автором в рамках таких концептуальных подходов, как символический интеракционизм, феноменалистической психологии и др. Поскольку осознание ценности каждой личности, а

особенно личности с особенными потребностями, напрямую зависит от понимания ее "Я-концепции", то, по мнению автора, материал изложенный в статье, будет полезен в поиске ресурсов для полноценной интеграции личности в социуме.

"Self-conception" is forming in a person during the process of social co-operation as an inevitable and unique result of psychological development, as relatively stable and at the same time influenced by internal changes and oscillation psychical property, which leaves indelible track in all vital displays of the man —since childhood till the old age. The author in the context of such conceptual approaches, as symbolic interactions approach, approach of phenomenon psychology and others opens the problem of development, forming and changing "Self-conception" of the personality. Cognition of every personality's value, especially of person with special needs, depends on understanding of his /her "Self-conception". That is why, according to author's point of view, materials covered in the article, will be useful while seeking recourses for the full integration of personality into the social environment.

Соціальним замовленням суспільства, яке зумовлене соціальними і політичними змінами в країні, є швидке й успішне включення кожного громадянина, в тому числі і людей з особливими потребами, в трудову діяльність, зменшення терміну перебування у статусі безробітного. У зв'язку з цим значно підвищується роль особистісної активності, ініціативи, здатності та готовності кожного члена суспільства до перегляду своїх життєвих орієнтирів і настанов. Стара позиція "одна професія на все життя, професійний ріст на одному робочому місці" замінюється новою: "професійна активність і багатофункціональність протягом усього життя". Отже, першочерговим виявляється вивчення процесів і умов саморозвитку та саморозкриття особистості дорослої людини, можливостей реалізації нею свого творчого потенціалу, її самоактуалізації в тих умовах, які склалися. Все це, на нашу думку, не є можливим без позитивного усвідомлення своєї „Я-концепції”, оскільки вона — як робота внутрішнього світу — постійно перебудовується в осіб, що прагнуть до самоактуалізації через процес вирішення як зовнішніх, так і внутрішніх протиріч.

Проблемі розвитку „Я-концепції” присвячено дослідження багатьох зарубіжних психологів: А. Маслоу, К.Роджерса, У. Джемса, Кулі, Міда, А.Комбса, Е.Еріксона та ін. Своє бачення розвитку „Я-концепції” відобразили у своїх дослідженнях учені Ф.Є. Василюк, І.С. Кон, Є.Т. Соколова, В.В. Столін, І.Н. Міхеева та ін.

Разом з тим у багатьох психологічних теоріях не існує ані універсального визначення цього поняття, ані єдності в термінології. Отже, за мету нашої розвідки поставимо спробу проаналізувати існуючі підходи до визначення поняття „Я-концепції” особистості.

„Я-концепція” — це сукупність всіх уявлень індивіда про себе, що

виявляється у самооцінці, почутті поваги до себе, рівні домагань. Це поняття виникло в 1950-ті роки в руслі феноменалістичної (гуманістичної) психології (А. Маслоу, К. Роджерс та ін.), яка прагнула до розгляду цілісного людського „Я” і його особистісного самовизначення в мікросоціумі.

Проблему розвитку, формування та змін „Я-концепції” відображено в підходах У. Джемса, символічному інтеракціонізмі Кулі та Міда, уявленнях про Его-ідентичність Е. Еріксона, феноменалістичній психології К. Роджерса. „Я-концепція обговорювалася і в інших теоретичних працях. Проте система понять, розроблених в рамках перелічених вище концептуальних підходів, є поки найбільш продуктивною.

На думку У. Джемса [2], „Я” — як об'єкт — це все те, що людина може назвати своїм. У цій царині Джемс виділяє чотири складові та розташовує їх у порядку значущості: духовне „Я”, „матеріальне Я”, „соціальне Я” і „фізичне Я”.

Постулат Уільяма Джемса такий: у розвинутому товаристві людина має можливість вибору цілей. Ми можемо самі встановлювати собі цілі, пов'язані з різноманітними компонентами нашого „Я” й оцінювати успішність наших життєвих проявів щодо цих цілей. Із цього і випливає „постулат Джемса”: наша самооцінка залежить від того, ким ми хотіли б стати, яке становище хотіли б посісти в цьому світі; це служить точкою відліку в оцінці нами особистих успіхів або невдач. Напевно, всім людям властиве прагнення максимально розвинути всілякі грані свого „Я”, проте обмеженість спроможностей людини, обмеженість її існування у просторі і у часі в принципі змушують кожного підходити реалістично: вибирати лише окремі аспекти особистісного розвитку і ставити стосовно них кінцеві цілі, із досягненням яких людина пов'язує свій життєвий успіх. Коли такий вибір вже зроблений, самооцінка відраховується вже від наявних домагань: вона підвищується, якщо вони реалізуються, і знижується, коли людині не вдається їх реалізувати.

У. Джемсу належить перша і досить глибока концепція „особистісного Я”, яка розглядається в контексті самопізнання; він висунув гіпотезу про двоїсту природу інтегрального „Я”; багато його формулювань, які стосувалися дескриптивної, оціночної та емоційної категоріальності „Я”, передбачили згодом розвиток уявлень про „Я-концепцію”.

Символічний інтеракціонізм посилається на три такі компоненти [6-7]. По-перше, люди реагують на навколишнє середовище залежно від тих значень, якими вони наділяють елементи свого оточення. По-друге, ці значення є продуктом соціальної взаємодії. І нарешті, по-третє, ці соціокультурні значення підлягають змінам в результаті індивідуального сприйняття в рамках такої взаємодії. „Я” та „Інші” утворюють єдине ціле, оскільки товариство, що являє собою суму складових поведінки його членів, накладає соціальні обмеження на поведінку індивіда. Хоч суто теоретично і можливе відокремлення „Я” від товариства, інтеракціонізм виходить із того, що глибоке розуміння першого нерозривно пов'язано з

настільки ж глибоким розумінням іншого — в тому, що стосується їхнього взаємозалежного відношення [3].

Спочатку точка зору Кулі (1912) полягала в тому, що індивід первинний стосовно товариства. Проте пізніше він переглянув свої думки і в більшій мірі акцентував роль товариства, стверджуючи, що особистість і товариство мають загальний генезис і, отже, уявлення про ізольоване і незалежне Его — ілюзія. Дії індивідів і соціальний тиск модифіковано взаємовпливають одне на одного. Пізніше відбувся подальший зсув в основах цієї теорії, коли Мід дійшов висновку, що особистість фактично визначається соціальними умовами.

Експериментально можна показати, що головним орієнтиром для „Я-концепції” є „Я” іншої людини, тобто уявлення індивіда про те, що думають про нього інші. Як неодноразово було показано (Ширер, 1949, та ін.), „Я-яким-мене-бачать-інші” і „Я-яким-я-сам-себе-бачу” дуже подібні за своїм змістом. Кулі першим підкреслив значення зворотного зв'язку від інформації, одержуваної нами від інших людей, як головного джерела даних про „особистісне Я”. У 1912 р. Кулі запропонував теорію „дзеркального Я”, стверджуючи, що уявлення індивіда про те, як його оцінюють інші, істотно впливають на його „Я-концепцію”.

„Дзеркальне Я” виникає на основі символічної взаємодії індивіда з різноманітними первинними групами, членом яких він є. Така група характерна безпосереднім спілкуванням її членів між собою, відносною сталістю і високим ступенем тісних контактів між невеличкою кількістю членів групи, які приводять до взаємної інтеграції індивіда і групи. Безпосередні стосунки між членами групи надають індивіду зворотний зв'язок для самооцінки. Таким чином, „Я-концепція” формується методом спроб і помилок, в процесі якого засвоюються цінності, установки та ролі.

Відповідно до концепції „дзеркального Я” Кулі, Мід вважав, що становлення людського „Я”, як цілісного психічного явища, по суті, є не що інше, як соціальний процес, що відбувається „в середині” індивіда, в рамках якого виникають вперше виділені Джемсом усвідомлювальні „Я” [1]. Далі Мід припустив, що через засвоєння культури (як складної сукупності символів, що мають загальне значення для всіх членів товариства) людина спроможна передбачати як поведінку іншої людини, так і те, як ця людина передбачає нашу особисту поведінку. Мід вважає, що самовизначення людини як носія тієї або іншої ролі здійснюється шляхом усвідомлення і прийняття тих уявлень, що існують в інших людей щодо цієї людини. В результаті у свідомості людини виникає те, що Мід називав терміном *Me*, розуміючи під цим узагальнену оцінку індивіда іншими людьми, тобто „узагальненим (генералізованим) Іншим”, іншими словами, те, як виглядає в очах інших „Я-як-об'єкт”.

Мід вважав, що *Me* створюють засвоєні людиною установки (значення і цінності), а *I* — це те, як людина в якості суб'єкта психічної діяльності спонтанно сприймає ту частину свого „Я”, що позначена як *Me*. Сукупність *I* і *Me* створюють власне особистісне, або інтегральне, „Я” (Self).

I трактується Мідом скоріше як імпульсивна неупорядкована тенденція психічного життя індивіда, майже аналогічна фрейдівському несвідомому. Будь-яка поведінка починається в якості реагуючого імпульсивно *I*, але далі розвивається і закінчується як *Me*, і оскільки воно реалізується під впливом соціокультурних чинників, *I* дає імпульс до спрямування психічного життя, а *Me* спрямовує його у певні рамки.

Підхід Е. Еріксона звернений до соціокультурного контексту становлення свідомого „Я” індивіда — Его. Проблематика „Я-концепції” розглядається Е. Еріксоном крізь призму Его-ідентичності, що розуміється як той, що виникнув на біологічній основі, продукт певної культури. Її характер визначається особливостями даної культури і можливостями даного індивіда. Джерелом Его-ідентичності є, за Еріксоном, „культурно значуще досягнення”. Ідентичність Его-індивіда виникає в процесі інтеграції його окремих ідентифікацій; тому важливо, щоб дитина спілкувалася з дорослими, із якими вона могла б себе ідентифікувати. У теорії Еріксона описано вісім стадій особистісного розвитку і відповідних змін Его-ідентичності, охарактеризовано властиві кожній із цих стадій кризові поворотні пункти і певні особистісні якості, що виникають при вирішенні цих внутрішніх конфліктів. Особливо складним є процес розвитку Его-ідентичності в період юнацтва. Тому Еріксон приділяє особливу увагу юнацькій кризі розвитку та її „розмитості” в цей період. Еріксон визначає Его-ідентичність як заряджаюче людину психічною енергією „суб'єктивне почуття безпосередньої самототожності” [5]. Більш розгорнутого визначення він ніде не наводить, хоча й вказує, що Его-ідентичність — це не просто сума прийнятих індивідом ролей, але й також визначені сполучення ідентифікацій і можливостей індивіда, як вони сприймаються ним на основі досвіду взаємодії з навколишнім світом, а також знання про те, як реагують на нього інші. Оскільки Его-ідентичність формується в процесі взаємодії індивіда з його соціокультурним оточенням, вона має психосоціальну природу.

Важливим для поглядів К. Роджерса [4] на „Я-концепцію” є акцентування зв'язку досвіду, якого набуває індивід, з поведінкою останнього. Тобто поведінку не можна зрозуміти, не звертаючись до суб'єктивної інтерпретації подій. На думку К. Роджерса, реагування людини визначається, в першу чергу, не минулими подіями (дитяча травма тощо), а наявною, актуальною ситуацією, за якої відбувається поведінка індивіда (а, точніше, інтерпретацію ситуації та її персональним значенням).

Визначальною у підході Роджерса до „Я-концепції” є самість, що визначається ним таким чином: організований, послідовний концептуальний гештальт, що складається з окремих сприйнятів властивостей „Я” і сприйнятів взаємовідносин „Я” з іншими людьми і з різними аспектами життя, а також цінностей, що пов'язані з цими сприйняттями. Тобто „Я” — це певна диференційована частка феноменального поля чи поля сприйняття людини, що складається з усвідомленого сприйняття і цінностей „Я”. „Я-концепція” визначає концепцію людини про те, що вона собою являє, і відображає ті

характеристики, які вона сприймає як частку себе (це має форму набору образів „Я”, ролей, що виконуються індивідом).

„Я-концепція” включає не лише сприйняття людиною того, якою вона є, але й того, якою вона хотіла б чи повинна бути (компонент „Я”, що визначається як „Я-ідеальне”).

На думку Роджерса, „Я-концепція” має просторову природу і являє собою організовану, логічно послідовну й інтегровану систему сприйняття „Я”. Тобто хоча „Я” постійно змінюється в результаті набуття нового досвіду, воно завжди зберігає якості цілісної системи. Цей мінливий гештальт, що може бути описаний в параметрах процесуальності, в кожен момент часу утворює специфічну цілісність. Для кожного конкретного суб’єкта це виявляється у збереженні в кожній точці простору і часу внутрішнього почуття, що він залишається тією самою людиною. Причому, за Роджерсом, „Я” не регулює поведінку, а навпаки, символізує головну частку свідомого досвіду індивіда.

Формування „Я-концепції” відбувається шляхом поступового диференціювання феноменального поля. Спочатку новонароджена дитина сприймає всі переживання невіддільно — як відчуття власного тіла, так і зовнішні стимули, тобто немовля не усвідомлює себе в якості окремої сутності. Тому ми говоримо лише про цілісне, всеохоплююче і недиференційоване феноменальне поле. Але, внаслідок загальної тенденції до диференціації, яка є часткою процесу актуалізації, дитина поступово починає відокремлювати себе від загального світу. Відокремлена область, що тепер визнається і відчувається як окремий аспект, оформлюється як „Я-концепція”. Подальше формування структури „Я” відбувається через взаємодію з оточенням, власне зі значимими іншими (батьками, братами і сестрами тощо), тобто зміст „Я-концепції” є продуктом процесу соціалізації.

Роджерс стверджував, що в більшості випадків поведінка людини узгоджується з її „Я-концепцією”, тобто людина прагне зберегти цей стан узгодженості самосприйняття і переживання. Такі переживання, які супроводжують „Я-концепцію” людини, усвідомлюються і сприймаються, а ті, що перебувають у конфлікті з „Я”, створюють потенційну загрозу „Я-концепції” і тому не допускаються до усвідомлення та сприйняття. Можлива невідповідність між „Я” та актуальним переживанням не завжди сприймається на свідомому рівні. Ймовірно є ситуація, коли людина почуває загрозу, не усвідомлюючи цього. За таких умов людина потенційно не захищена від переживання тривоги та особистісних розладів. Тобто тривога є емоційною реакцією на загрозу, яка сигналізує про те, що організованій „Я — структурі” загрожує дезорганізація, якщо невідповідність досягне рівня усвідомленості. Тривожна людина — то є людина, яка нечітко усвідомлює, що визнання чи символізація певних переживань може радикально змінити теперішній образ „Я”.

З огляду на викладене, можна зробити такі висновки.

„Я-концепція” — це сукупність всіх уявлень індивіда про себе, що виявляється в самооцінці, почутті поваги до себе, рівні домагань. У багатьох

психологічних теоріях „Я-концепція” є одним із центральних понять. Але не існує ні її універсального визначення, ні єдності в термінології.

Такі дослідники, як У.Джемс, К. Роджерс, М.Розенберг і багатьох інших, виділили різні форми уявлень про себе, диференційовані або за сферами людини („соціальне Я”, „духовне Я”, „фізичне Я”, „інтимне Я”, „публічне Я”, „моральне Я”, „сімейне Я” і т.п.), або як реальність та ідеал („реальне Я”, „ідеальне Я”), або на часовому континуумі („Я в минулому”, „Я в теперішньому”), або за якоюсь іншою істотною ознакою. Число таких „Я-образів” і їх зміст визначається, як правило, на основі теоретичних міркувань.

Але на сьогодні ще досі залишаються відкритими питання, наскільки всі ці уявлення у суб’єкта насправді існують як відносно самостійні, наскільки вони по-різному пов’язані із самоставленням і поведінкою у відповідних ситуаціях. З погляду орієнтації на психологічну допомогу особистості, яка опинилася в складній ситуації (безробіття), важливо, проте, знати, в якій сфері діяльності суб’єкт переживає себе актуалізованим чи неактуалізованим, на чому саме базує свою самоповагу, прагне до досягнення свого ідеалу чи переживає розірваність свого „інтимного Я” і публічної самопрезентації. Це передусім стосується „Я-концепції”. До того ж, оскільки з моменту свого зародження „Я-концепція” сама стає активним початком та суттєво впливає на функціонування особистості в соціумі, її самопочуття, рівень домагань, а інакше кажучи, на її реальні досягнення, то, зрозуміло, „Я-концепція” є важливим фактором організації психіки та поведінки індивіда, яка слугує досягненню внутрішньої узгодженості особистості, бо визначає інтерпретацію досвіду та є джерелом очікувань індивіда. Саме це і буде основою для подальших наших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернс Р. Развитие „Я-концепции и воспитание”. — М.: Прогресс, 1986.
2. Джемс У. Психология. — М., 1991.
3. Психология самосознания: Хрестоматия. — Самара: Изд. Дом „БАХРАХ-М”, 2000.
4. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. — М.: Прогресс, 1994.
5. Эриксон Э.Г. Юность: кризис идентичности. — М.: Прогресс, 1996.
6. Cooley C. Human Nature and the Social Order.— N.Y., 1964.
7. Mead G. Self and society.— N.Y., 1934.